

Михайло Готор

**Повернення радянської влади до Києва після
нацистської окупації, покарання злочинців**



Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»

Київ-2020

*За Бабин Яр прийшла година суду!
За нашу кров, за тьми свавільний гніт,
Це зла потвор, і безуму, і бруду
Рука відплати витягла на світ.
Судіть же їх, судіть в ім'я народу...*

Володимир Сосюра

Повернення радянської влади для частини киян поставило питання про еміграцію й змусило їх евакуюватися разом з німцями. Не завжди ці люди були співучасниками злочинів нацистів, для когось це був шанс виїхати з СРСР (наприклад, родина Емми Андіївської, Докії Гуменної чи Василя Кричевського). Для інших жителів міста прихід Червоної армії означав порятунок від нацистського терору, але одночасно поставив перед ними питання відповідальності за життя поза контролем більшовиків.

Після того, як на початку листопада 1943 р. Київ було звільнено, в місті почала працювати Надзвичайна державна комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників (НДК¹). Створена роком

¹ Надзвичайна державна комісія зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР створена Указом Президії ВР СРСР 2 листопада 1942; складалася з 10-ти осіб на чолі з головою Ради Національностей ВР СРСР М. Шверником. Завданнями Н.д.к. були повний облік злочинів нацистів і завданих ними збитків радянській державі та її громадянам, встановлення осіб нацистських злочинців із метою передавання їх надалі до суду; об'єднання й узгодження відповідної роботи. За Положенням про Н.д.к. від 16 березня 1943 створювалися місцеві комісії для сприяння Н.д.к. у розслідуванні злочинів нацистів. Структура Н.д.к. включала секретаріат, 8 відділів з обліку злочинів проти громадян СРСР та збитків громадян і різних галузей господарства, архів; штат складав 116 осіб. У роботі зі складання актів було задіяно кілька мільйонів осіб. Матеріали Н.д.к. становили основу обвинувальних документів СРСР на Нюрнберзькому процесі 1945–1946, судових процесах над воєнними злочинцями в Харкові 1943, Києві та ін. містах 1945–46. Опубліковано 27 повідомлень про злочини нацистів на території СРСР та Польщі, 2 томи документів. Діяльність Н.д.к. було припинено РМ СРСР 1951. За підсумковим звітом Укр. респ. комісії (1945), на окупованій території УРСР нацисти знищили до 4,5 млн громадян (прибл. 3,2 млн цивільних та 1,3 млн військовополонених), понад 2 млн громадян примусово вивезли на роботи; зруйнували й спалили 714 міст і селищ міського типу та понад 28 тис. сіл, залишивши без житла близько 10 млн осіб, завдали прямих збитків громадянам і господарству УРСР на 285 млрд карбованців (у цінах 1941). За сучасними оцінками, найціннішими в матеріалах Н.д.к. є акти місцевих комісій та матеріали допитів свідків, оскільки вони відображають, переважно

раніше, Комісія мала фіксувати вчинені гітлерівцями злочини та інформувати про них громадськість, однак від початку свого існування не демонструвала достатньої ретельності, а головне – діяла не самостійно, а виступала ще одним політичним інструментом влади. Не останню роль в її діяльності відіграло приховування та відволікання суспільної уваги від власне сталінських злочинів.

У Бабиному Ярі НДК масштабних розкопок та ексгумації людських останків майже не проводила. Натомість стало відомо, що влітку 1943 р., коли фронт наближався до Дніпра, гітлерівці сформували спеціальну зондеркоманду на чолі зі штандартенфюрером СС П. Блобелем², якій належало нищити сліди злочинів. Під наглядом нацистів військовополонені з Сирецького табору були змушені у Бабиному Яру, протитанковому рову та біля Павловської лікарні розкопувати тіла вбитих людей, а потім спалювати їх у великих відкритих печач.

Штандартенфюрер Пауль Блобель, який керував стратами у Києві в 1941-му, наглядав і за спаленням останків жертв у 1943-му. Про це він засвідчив на Нюрнберзькому процесі 1947 року: «Під час мого візиту в серпні я особисто спостерігав за спаленням тіл у загальній могилі під Києвом. Могила була близько 55 м довжиною, 3 м шириною і 2,5 м глибиною. Після того, як верхній

з погляду жертв, дійсні події. На жаль, достовірність кількісних показників часто виглядає сумнівною. Це пояснюється як об'єктивними (неможливість рівномірного збору інформації, приблизні розрахунки відсутніх даних), так і суб'єктивними (свідоме фальшування винуватців злочинів, приписування всіх руйнувань нацистам та ін.) причинами. При зіставленні даних комісій різного рівня чітко простежується тенденція до округлення і збільшення даних. Утім, документальний масив Н.д.к. (найповніша колекція – у Держ. архіві РФ, ф. 7021) до сьогодні є одним з основним джерел з історії СРСР часів Другої світової війни. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/> (відвідано 10. 10. 2020 р.)

² Пауль Блобель — німецький офіцер СС, який будучи командиром зондеркоманди айнзатцгруп відіграв основну роль у страті радянських євреїв. Зокрема, Блобель відповідальний за організацію масових страт в Бабиному Яру, коли підпорядковані йому підрозділи знищили понад 33 тисячі євреїв за два дні. Блобель не зміг уникнути покарання. В справі проти нациста Отто Олендорфа (справа № 9 на Нюрнберзькому процесі) Блобель був звинувачений у скоєнні злочинів проти людяності, військових злочинах і членстві у злочинній організації. 10 квітня 1948 року суд засудив Блобеля до страти. Крім нього на цьому процесі до смерті було засуджено ще 13 командирів каральних підрозділів.⁷ червня 1951 року Блобель був повішений у в'язниці Ландсберг-ам-Лех.

шар був знятий, трупи облили горючим матеріалом і підпалили. Прошло близько двох днів, поки могили згоріли до дна. Я особисто пересвідчився, що прогоріло все до самого дна. Після цього могила була засипана, і так майже всі сліди були заметені».³

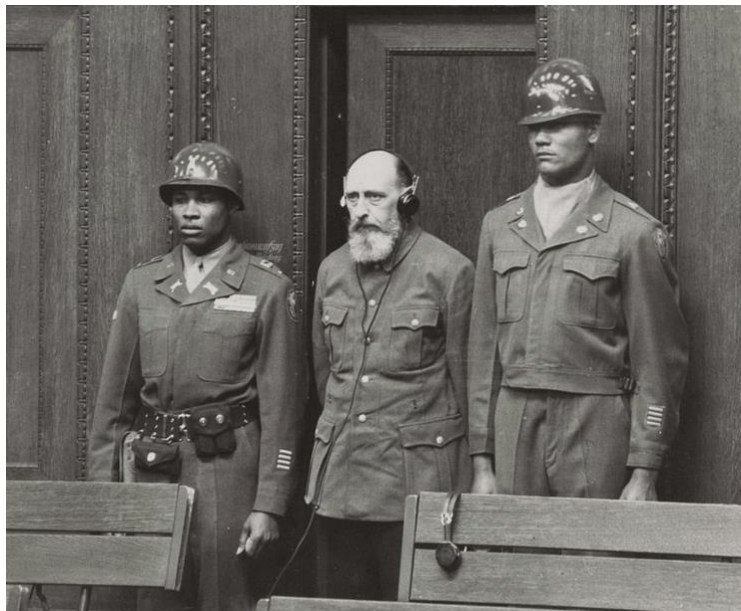
Надзвичайна державна комісія підготувала і поширила серед своїх членів власний проект. «Гітлерівські бандити, – зазначалось у проекті, – скоїли масове звіряче винищення єврейського населення. Вони вивісили оголошення, в якому всім євреям пропонувалося прибути 29 вересня 1941 року на риг вулиць Мельникової і Доктеревської, узявши з собою документи, гроші і цінні речі. Євреїв, які зібралися, кати погнали до Бабиного Яру, відібрали у них всі цінності, а потім розстріляли». У ньому трагічна доля київських євреїв не приховувалася.

Підготовлений документ Комісія спрямувала до Москви, де й почалися проблеми з його переписуванням та узгодженням, відповідно до «політичної доцільності». Його текст особисто читали В. Молотов і М. Хрущов. Правив документ, безперечно, після погодження з найвищими чинами країни, керівник Управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) Г. Александров. Урешті з тексту було прибрано навіть побіжні згадки про євреїв. Комісія в Києві, включно із відомими українськими поетами М. Рильським та П. Тичиною, це завізувала

В офіційному повідомленні Надзвичайної державної комісії, яке було надруковано в газеті «Известия» від 29 лютого 1944 року, про євреїв вже не згадувалось, – «Гитлеровские бандиты согнали 29 сентября 1941 года на угол улицы Мельникова и Доктеревской тысячи мирных советских граждан. Собравшихся палачи повели к Бабьему Яру, отобрали у них все ценности, а затем расстреляли»⁴ (додаток 1, 2.).

³ Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941-1944): Сборник документов и материалов. / Редактор Ицхак Арад. Иерусалим: ЯД ВА-Шем: Национальный Институт Памяти жертв нацизма и героев Сопротивления, 1991. — XX, [2], 424 с.

⁴ Повідомлення Надзвичайної Державної Комісії про зруйнування та знущення, вчинені нацистськими окупантами в м. Києві та в Бабиному Яру. 29 лютого 1944 р. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 280, арк. 1-8



Пауль Блобель заслуховує вирок на Нюрнберзькому процесі про айнзацгрупи, 1948.⁵

Радянська влада мала своє бачення проблеми співпраці з нацистами й притягувала до відповідальності досить широке коло громадян, які проживали на окупованій території. Більшість заходів виявлення та засудження військових злочинців не мала публічного характеру.

Разом із Червоною армією до населених пунктів заходили спеціальні оперативно-чекістські групи, які «по свіжих слідах» документували всі найбільш характерні факти військових злочинів. Вони опитували свідків та постраждалих, обстежували табори, камери тюрем, копіювали написи, залишені на стінах та предметах камерного інтер'єру тамтешніми в'язнями, фотографували, складали акти та інші документи. Головною метою цих заходів був пошук та ліквідація дійсних та уявних противників радянського режиму, а не лише військових злочинців. Тим не менше, така діяльність НКВС дала можливість опитати свідків розстрілів у Бабиному Яру та тих, хто вижив під час цих розстрілів, розшукати і арештувати колишніх бригадирів і сотників Сирецького табору.⁶

⁵ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wik> (відвідано 15. 10. 2020).

⁶ Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб. — К., Львів, 2003. — С. 395–397.

У Радянському Союзі за сталінських часів діяла система надзвичайних судових органів, які мали виняткову юрисдикцію проводити розслідування у дво-триденні терміни й застосовувати вищу міру покарання. Їх вирoki не оскаржувалися й виконувалися негайно. Тому першими публічними акціями сатисфакції після приходу Червоної армії у Київ були привселюдні страти.

Слід зазначити, що чимало відомостей про масові вбивства євреїв у Бабиному Яру з'явилося також у перебігу негайно порушених після звільнення Києва карних справ проти нацистів та їхніх прислужників – колишніх поліцейських, зрадників та інших поплічників. У ході розслідувань додатково відкрилися обставини перманентної страти німцями у Бабиному Яру військовополонених, комуністів, підпільників; а також драматичні обставини спроб рятування євреїв одними містянами та підбурювання або співучасті у нацистських злочинах проти євреїв іншими. Показовими у цьому аспекті були, наприклад, покази свідків П. Савицької, Л. Григурко, Н. Ткаченко.⁷

Радянська практика виявлення та засудження колаборантів відбувалася не завжди на правовій основі й абсолютно відрізнялася від усталеної системи європейського судочинства. Публічні судові процеси над воєнними злочинцями були лише вершиною айсберга переслідування колаборантів. Покарання (особливо під час війни і в перші повоєнні роки) здійснювалося на основі вироків надзвичайних судових і позасудових органів: Військових трибуналів, Особливої наради при НКВС СРСР, а з липня 1943 р. — військово-польових судів при бойових дивізіях Червоної армії. Ці судові органи мали виняткову юрисдикцію застосовувати вищу міру покарання — розстріл, повішання. Їх вирoki не оскаржувалися й виконувалися негайно. Крім того, радянська влада мала своє бачення проблеми співпраці з нацистами й притягувала до відповідальності досить широке коло громадян, які проживали на окупованій території.

⁷ Євстаф'єва Т. Трагедія Бабиного Яру крізь призму архівних документів Служби Безпеки України / Т. Євстаф'єва // Архіви України. – 2011. – № 5. – С. 145–146.

Загалом, між 1943 та 1953 рр. органами НКВС–НКДБ в Україні було звинувачено у співпраці з нацистами 93 590 осіб, що становить близько половини усіх заарештованих українськими органами НКВС за цей період.⁸



Страчені нацисти. Бульвар Т. Шевченка. Листопад 1943 р.⁹

17-28 січня 1946 р. відбувся Київський судовий процес над німецькими військовими злочинцями. Кримінальну справу у відкритому судовому засіданні розглядав військовий трибунал Київського військового округу. Для судового засідання надали залу Будинку Червоної Армії (нині – Будинок офіцерів на вулиці Грушевського).

Німецьких воєнних злочинців судили за скоєні ними злочини проти мирного населення, військовополонених, миру і людяності на окупованій території України та Білорусі в роки Великої вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 (ст. 1 Указу Президії ВР СРСР від 19 квітня 1943).

До суду було віддано 15 високих чинів гітлерівської військової адміністрації – СС, СД, гестапо та жандармерії: Шеєр Пауль – генерал-лейтенант поліції, колишній начальник охоронної поліції і жандармерії

⁸ Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1930-х — 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. — Донецьк, 2003. — С. 206–224.

⁹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/pam-yatnik-leninu-na-bessarabci-stisla-istoriya-z-pislyamovoyu-.html> і (відвідано 15. 10. 2020).

Київської і Полтавської областей; Буркхардт Карл – генерал-лейтенант поліції, колишній комендант тилу 6-ї армії на території Сталінської (нині Донецької) і Дніпропетровської областей; Фон-Чаммер унд Остен Еккардт Ганс – генерал-майор, колишній командир 213-й охоронної дивізії, що діяла в Полтавській області УРСР, а пізніше – комендант головної польової коммандатури №392; Хейніш Георг – обер-штурмфюрер СС, колишній гебітскомісар (окружний комісар) Мелітопольського округу; Валлізер Оскар – капітан, колишній ортскомендант (місцевий комендант) Бородянської міжрайонної коммандатури Київської області; Труккенброд Георг – підполковник, колишній військовий комендант міст Первомайська, Коростишева, Коростеня та інших населених пунктів УРСР; Геллерфорт Вільгельм – обер-шарфюрер, колишній начальник СД (служба безпеки) Дніпродзержинського району Дніпропетровської області; Кноль Еміль Еміль – лейтенант, колишній командир польової жандармерії 44-ї піхотної дивізії і комендант таборів військовополонених; Беккенгоф Фріц – зондерфюрер, колишній сільськогосподарський комендант Бородянського району Київської області; Ізенман Ганс – обер-єфрейтор, колишній військовослужбовець дивізії СС «Вікінг»; Іогшат Еміль Фрідріх – обер-лейтенант, командир підрозділу польової жандармерії; Майер Віллі Віллі – унтер-офіцер, колишній командир роти 323-го окремого охоронного батальйону; Лауер Йоганн Пауль – обер-єфрейтор, військовослужбовець 73-го окремого батальйону 1-ї німецької танкової армії; Шадель Серпень – обер-єфрейтор, колишній начальник канцелярії Бородянської міжрайонної ортскоммандатури Київської області; Драхенфельс-Кальювері Борис Ернст Олег – вахмістр поліції, колишній заст. командира роти поліцейського батальйону «Остланд».¹⁰

¹⁰ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://samarapedsovet.ru/uk/fizicheskaya/kogokaznili-iz-fashistov-vo-vremya-kazni-plennyh-nemcev-na-ploshchadi-kalinina-lyudi/> (відвідано 16. 10. 2020).

У судовому засіданні було доведено вину обвинувачених у здійсненні каральних операцій і масових убивств мирного населення на окупованій території, вивезенні місцевих жителів до концтаборів та на примусові роботи до Німеччини, руйнуванні житла, нищенні економіки, розкраданні культурних цінностей тощо. Судове засідання розпочалося 17 січня. Підсудні все заперечували. Але після виступів численних свідків – засідання тривало протягом 11 днів – стався перелом.



У судовій залі Будинку Червоної Армії (нині – Будинок офіцерів на вулиці Грушевського). Фото Георгія Угреновича

Поет Володимир Сосюра, який був присутній на судовому засіданні, написав у ті дні:

За Бабин Яр прийшла година суду!

За нашу кров, за тьми свавільний гніт,

Це зла потвор, і безуму, і бруду

Рука відплати витягла на світ.

Судіть же їх, судіть в ім'я народу...



Підсудний полковник Труккенброд дає покази у судовій залі Будинку Червоної Армії (нині – Будинок офіцерів на вулиці Грушевського). Фото Георгія Угриновича

Згідно з Указом Президії ВР СРСР від 19 квітня 1943 (див. додаток 4.) та керуючись ст. 2 Кримінального кодексу УРСР і ст. 296 і 297 Кримінально-процесуального кодексу УРСР, трибунал засудив 12 осіб до смертної кари через повішення. Вирок було виконано 29 січня 1946 прилюдно в Києві в районі сучасного майдану Незалежності. Одного з обвинувачених було засуджено до каторжних робіт строком на 20 років, а двох – на 15 років кожного.

Указ передбачав, що виконання вироків слід "здійснювати привселюдно, при народі, а тіла повішених залишати на шибениці протягом декількох днів, щоб усі знали, як караються і яка відплата спіткає кожного, хто вчиняє насильство і розправу над цивільним населенням".

Шибеницю встановили на площі ближче до теперішньої Костельної вулиці. Зібралось близько двохсот тисяч глядачів. Ешафот оточила кінна міліція.

Вдень на площу в'їхали з боку Хрещатика чотири вантажівки. У кожній на соломі лежали по три злочинці в наручниках. Їх підняли, накинули на шию зашморг. Радянський полковник зачитав вирок. По команді вантажівки від'їхали. Нацисти загойдалися у повітрі. Мотузка на шиї підполковника Труккенброда обірвалася. За неписаними правилами, ще з давніх часів, такому

приреченому дарували життя. Проте глядачі цього не зрозуміли б. Тому принесли запасну мотузку і повісили вдруге...



Страта нацистів на площі Калініна, м. Київ. 29 січня 1946 р. Фото Георгія Угриновича

Натовп тріумфував. Інваліди, які постраждали від нацистів, милицями лупцювали трупи повішених. Їх зняли лише надвечір і повезли ховати на спецділянці МДБ.

Подібний інстинкт натовпу – свого роду атавізм, пережиток, глибоко вкорінений в нашій природі, – вважає психолог Євген Крайнів, – але якщо після такого видовища провести серед «глядачів» опитування, то далеко не всі скажуть, що зазнали позитивні емоції. Більшість просто лоскоче собі нерви, люди намагаються таким дивним чином придушити в душі страх перед смертю. У будь-якому випадку нічого позитивного ні для окремо взятої людини, ні для натовпу це не приносить. Особливо небезпечні подібні видовища для дітей і підлітків. Навіть в тому випадку, коли справедлива кара наздоганяє свідомо винних.¹¹

¹¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://samarapedsovet.ru/uk/fizicheskaya/kogokaznili-iz-fashistov-vo-vremya-kazni-plennyh-nemcev-na-ploshchadi-kalinina-lyudi/> (відвідано 16. 10. 2020).



Страта нацистів на площі Калініна, м. Київ. 29 січня 1946 р. Фото Георгія Угриновича

У 1945-1946 роках процеси військових злочинців з подальшими публічними стратами проходили в різних регіонах країни – в Криму, Краснодарському краї, Україні, Білорусії. Були повішені 88 людей, вісімнадцять з них – генерали. Робота по виявленню таких злочинців тривала і надалі, але страчувати засуджених незабаром перестали.

Справа в тому що в травні 1947 року був опублікований указ Президії Верховної Ради СРСР «Про скасування смертної кари». Пункт 2 свідчив: «за злочини, карані за діючими законами смертної стратою, застосовувати в мирний час ув'язнення у виправно-трудоі таборі строком на 25 років».

Пошук та переслідування військових злочинців, зокрема, причетних до масових страт євреїв в Україні, не стали єдиним і головним завданням діяльності радянських спецслужб на звільнених територіях. Робота органів НКВС–НКДБ була зосереджена в першу чергу на відновленні радянської влади, придушенні будь-якого спротиву дійсних та потенційних її опонентів на

територіях, які на певний час вийшли з-під контролю комуністів. Тому після приходу Червоної армії в Україні активно переслідувалися учасники різних національних, політичних, громадських організацій та рухів, які легально чи підпільно діяли під нацистською владою. Натомість звинувачення у «співпраці з нацистами», «причетності до військових злочинів» стали активно використовуватися у політичній боротьбі, соціальному конструюванні повоєнного радянського суспільства, замінивши старі кліше на кшталт «контрреволюціонера».

Наприклад, на 30 січня 1944 року в Україні було арештовано 19 228 осіб. З них: - «офіційних співробітників гестапо» — 53; - «агентури противника» — 2480; - «підозрюваних у шпіонажі» — 527; - «співробітників жандармерії» — 301; - співробітників поліції — 5331; - «осіб фашистської адміністрації» — 2811; - «учасників антирадянських формувань» — 476; - (серед яких більшість становили члени ОУН — 408); - «Зрадників батьківщини» — 892; - «Зрадників» (предателів) — 2796; - «Активних німецьких посібників» — 2 447; - «Іншого антирадянського елемента» — 105231.¹²

Осіб, які співпрацювали з окупантами, виявляли також під час обліку й перереєстрації населення на щойно звільнених територіях. Паспортизація і перепись, за задумом НКВС, мала на меті відновити облік населення, «надати сприяння судово-слідчим та адміністративним органам у розшуку необхідних осіб». За даними паспортного відділу Головного управління міліції Наркомату внутрішніх справ СРСР за 1943 р., під час такої переписки в місцевостях, визволених від німецьких окупантів, органи міліції виявили 66,5 тис. осіб, які працювали по обслуговуванню Вермахту і в окупаційних установах, а також 12,8 тис. осіб, чий найближчі родичі відступили з ворогом.¹³

Окрім згаданих заходів, каральні органи перевіряли поведінку на окупованій території членів та кандидатів ВКП(б), комсомольців і колишніх співробітників НКВС–НКДБ. Серед головних аспектів перевірки були питання: чому залишився на окупованій території, чому пішов на реєстрацію в органи окупаційної влади, чи зберіг партійний або комсомольський квиток? За даними,

¹² ГДА СБ України. — Арк. 38

¹³ Попов В.П. Паспортная система в СССР (1932–1976) // Социс. — 1995. — № 8. — С. 7.

які мало НКВС в березні 1944 р., в Київській області проживало 2563 комуніста, які залишилися в окупації, з них добровільно зареєструвалося — 917 осіб. У місті Києві виявили 1495 комуністів, які залишилися живими після відступу німецьких військ. В результаті перевірки цих партійців було арештовано: 20 комуністів і 29 комсомольців, як «агентів німецьких розвідувальних органів та каральних органів»; 72 комуніста і 80 комсомольців, як «зрадників Батьківщини, учасників ОУН та інший антирадянський елемент». Спеціальній перевірці підлягали учасники партизанських і підпільних груп, проводилися розслідування діяльності партійних зв'язкових, яких направляли в німецький тил для проведення різноманітної диверсійної та розвідувальної роботи.¹⁴

У період з 1943 по 1953 рр. за співпрацю з німцями було заарештовано понад 320 тис. радянських громадян.¹⁵

Якщо порівняти це число із приблизно 100 тис. німців та австрійців, засуджених по усій Європі та в Радянському Союзі як воєнні злочинці, то стає очевидним, що кількість громадян СРСР, засуджених за військові злочини у часи німецької окупації, є значно більшою.¹⁶

¹⁴ Галузевий державний архів СБ України (далі — ГДА СБ України). — Ф. 3, оп. 51 (1949), спр. 2, т. 2, арк. 1

¹⁵ Мозохин О.Б. Статистика репрессивной деятельности органов безопасности СССР за период с 1931 по 1953 гг. // Електронний ресурс: <http://istmat.info/node/255> (відвідано 16 жовтня 2020 р.).

¹⁶ Посилання за Пентер Т. Під слідством за співпрацю: судове переслідування колаборантів в СРСР після Другої світової війни. — С. 190

Повідомлення Надзвичайної державної комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників.¹⁷



¹⁷ Газета «Известия» від 29 лютого 1944 р. Повідомлення Надзвичайної державної комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://electro.nekrasovka.ru/page> (відвідано 10. 05. 2019р.)

Повідомлення Надзвичайної Державної Комісії про зруйнування та знущення, вчинені нацистськими окупантами в м. Києві та в Бабиному Яру. 29 лютого 1944 р. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 280, арк. 1-8

1944 г. ФЕВРАЛЯ 29. — ИЗ СООБЩЕНИЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ КОМИССИИ О РАЗРУШЕНИЯХ И ЗВЕРСТВАХ, СОВЕРШЕННЫХ НЕМЕЦКО-ФАШИСТСКИМИ ЗАХВАТЧИКАМИ В ГОР. КИЕВЕ.

МАССОВОЕ ИСТРЕБЛЕНИЕ МИРНЫХ ГРАЖДАН И СОВЕТСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ.

Немецкие захватчики с первых же дней захвата Киева проводили массовое истребление населения путем истязаний, расстрелов, повешения, отравления газом в "душегубках". Людей хватали прямо на улицах, расстреливали большими группами и в одиночку. Для устрашения населения вывешивали объявления о расстрелах: "В качестве репрессии за акт саботажа сегодня расстреляно 100 жителей Киева. Пусть это послужит предостережением. Каждый житель Киева является ответственным за акт саботажа. Киев, 22.X-1941 года. Комендант города". Или: "Участившиеся в Киеве случаи поджогов и саботажа заставляют меня прибегнуть к строжайшим мерам. Поэтому сегодня расстреляны 300 жителей Киева. За каждый новый случай поджога или саботажа будет расстреляно значительно большее количество жителей Киева. Киев, 2 ноября 1941 года. Эбергардт, генерал-майор и комендант города".

Фашисты массами убивали мужчин, женщин, детей, стариков и больных. Так, 14 октября 1941 года в психиатрическую больницу во главе с немецким гарнизонным врачом Риковским ворвался отряд эсэсовцев. Гитлеровцы загнали 300 больных в одно из зданий, в котором продержали их без пищи и воды несколько дней, а затем расстреляли в

овраге Кирилловской рощи. Остальные больные были истреблены 7 января, 27 марта и 17 октября 1942 года.

Вот что сообщили об этой кровавой расправе профессор Е. А. Копытский, врачи А. Г. Дзевальтовская, Т. К. Пенская, И. М. Фарбер, А. И. Евстафьева и медсестра Е. Ф. Троицкая: " В больницу прибыли автомашины. В эти машины " дунегубки" начали вталкивать больных, приблизительно по 60-70 человек в каждую, тут же их умерщвляли и трупы выбрасывались у здания больницы. Зверства эти продолжались несколько дней, в течение которых было уничтожено 800 больных". Организаторами этих убийств были: немецкий руководитель здравоохранения при генеральном комиссариате - Гросскопф и врач военного лазарета - Вольм.

Убийствам часто предшествовали садистские истязания. Архимандрит Валерий сообщил, что фашисты до полусмерти избивали больных и слабых людей, поливали их на морозе водой и, наконец, пристреливали в немецком полицейском застенке, находившемся в Киево-Печерской лавре.

Убивали мирных граждан якобы за принадлежность в советско-партийному активу, за связь с партизанами, убивали и без всяких мотивов.

Зверствовали немецкие бандиты и в Дарницком и в Сирецком лагерях. Мирных советских граждан и военнопленных заставляли выполнять тяжелые изнурительные работы, подвергали неслыханным издевательствам и убивали. В Сирецком лагере орудовал пьяница, садист и турмбанифрер Радомский и его помощник Ридер.

Радомский и Ридер всячески ухищрялись в истреблении советских людей. Они, например, "изобрели" следующий способ убийства: одних советских людей заставляли влезать на дерево, а других подпиливать его. Люди падали вместе с деревом и разбивались. Или: Радомский собирал всех заключенных, проходил по острою, отбирал человек 25, выводил их из острою и тут же расстреливал.

Гитлеровские бандиты согнали 29 сентября 1941 года на угол улицы Мельника и Доктеревской тысячи мирных советских граждан. Собравшихся палачи повели к Бабьему Яру, отобрали у них все ценности, а затем расстреляли. Проживавшие вблизи Бабьего Яра граждане Н.Ф.Петренко и Н.Т.Горбачева рассказывали о том, что они видели, как немцы бросали в овраг грудных детей и закапывали их живыми вместе с убитыми и ранеными родителями. " Было заметно, как слой земли сдвигался от движения еще живых людей".

В 1943 году, чувствуя непрочность своего положения в Киеве, оккупанты, стремясь скрыть следы своих преступлений, раскапывали могилы своих жертв и сжигали их. Для работ по сжиганию трупов в Бабьем Яру немцы направляли заключенных из Сырецкого лагеря. Руководителями этих работ были офицер СС -Торайде, сотрудники жандармерии Йоганн Меркель, Фохт и командир взвода СС-Резер.

Свидетели Л.К.Островский, С.В.Верлянд, В.В.Давидов, Я.А.Стежк, И.М.Вродский, бежавшие от расстрела в Бабьем Яру 29 сентября 1943 года, показали: " В качестве военнопленных мы находились в Сырецком концлагере, на окра-

не Киева. 18 августа нас в количестве 100 человек направили в Бабий Яр. Там нас заковали в кандалы и заставили вырывать и сжигать трупы советских граждан, уничтоженных немцами. Немцы привезли сюда с кладбища гранитные памятники и железные ограды. Из памятников мы делали широкие площадки, на которые клали рельсы, а на рельсы укладывали как колосники, железные ограды. На железные ограды накладывали слой дров, а на дрова—слой трупов. На трупы снова укладывали слой дров и поливали нефтью. С такой последовательностью трупы накладывались по несколько рядов и поджигались. В каждой такой печи помещалось до 2500—3000 трупов. Немцы выделили специальные команды людей, которые снимали с трупов серьги, кольца, вытаскивали из челюстей золотые зубы. После того, как все трупы сгорали, закладывались новые печи и т. д. Кости трамбовками разбивались на мелкие части. Пепел заставляли рассеивать по Яру, чтобы не оставалось никаких следов. Так мы работали по 12—15 часов в сутки. Для ускорения работы немцы применили экскаватор. За время с 18 августа по день нашего побега— 29 сентября было сожжено, примерно, семьдесят тысяч трупов. Здесь же сжигались и вновь привозимые трупы мужчин, женщин и детей, убитых в газовых автомашинах".

По поручению Чрезвычайной Государственной Комиссии, после освобождения Киева от немецко-фашистских захватчиков были произведены раскопки в местах массовых истреблений советских людей в Сирецком лагере, в Бабьем Яру, в Дарнице и других местах. В раскопках приняли участие немецкие военнопленные. После окончания раскопок

немецкие военнопленные подали следующее заявление:

" Нам, 850 немецким военнопленным в лагере военнопленных Киева, советскими властями была предоставлена возможность убедиться в зверствах, совершенных над русским населением во время оккупации Киева немцами. 160 избранных нами доверенных лиц произвели раскопки пяти из многочисленных ям. Только в двух местах нами было обнаружено 150 убитых русских граждан. В других местах мы натолкнулись на бесчисленные остатки сожженных тел, одежды и костей. Мы утверждаем: м здесь, в Киеве, были произведены массовые убийства, невероятных размеров, русского гражданского населения, жертвы которых доходят до несколько десятков тысяч мужчин, женщин и детей. Кто это делал - известно. Это немецкие оккупационные войска, преимущественно соединений СС, СД и полевой жандармерии". Следуют подписи, среди них: майор-интендант 208 Лау, штабной врач 246 полка-доктор Гелленбрандт, врач-ассистент 3-го батальона 76-го полка-доктор Беккер; военный священник евангелистской церкви 208 Круммахер; лейтенант 208 Юнге; лейтенант 215 батальона Гергард и другие.

Специальная Комиссия в составе: председателя Н.С. Хрущева, членов Комиссии: Наркомпроса УССР академики-П. Тичина, Секретаря Союза Советских писателей УССР академика М. Рильского, Кандидата биологических наук Академии Наук УССР - Д. Марковского, с участием медицинских экспертов: профессора Я.И. Пивовонского, Ю.В. Крамаренко, А.М. Зюкова и судебно-медицинского эксперта, профессора

Н. А. Шепелевского, в присутствии представителя Чрезвычайной Государственной Комиссии В. Д. Шевцова установила, что по неполным данным, в Киеве замучено, расстреляно и отравлено в "дунегубках" более 195 тысяч советских граждан, в том числе:

1. В Вабьем Яру свыше 100 тысяч мужчин, женщины, детей и стариков.
2. В Дарнице - свыше 68 тысяч советских военнопленных и мирных граждан.
3. В противотанковом рву, у Сырецкого лагеря и на самой территории лагеря - свыше 25 тысяч советских мирных граждан и военнопленных.
4. На территории Кирилловской больницы - 800 душевнобольных.
5. На территории Киево-Печерской лавры - около 500 мирных граждан.
6. На Лукьяновском кладбище - 400 мирных граждан.

На основании заявлений советских граждан, протоколов опроса, свидетельских показаний, материалов Специальной Комиссии, заключений Судебно-Медицинской Экспертизы и личным расследованием, произведенным членами Чрезвычайной Государственной Комиссии - Николаем Митрополитом Киевским и Галицким и академиком И. П. Трайниним, Чрезвычайная Государственная Комиссия установила, что разрушения в городе Киеве, поголовное ограбление населения, массовые истязания и убийства мирных советских граждан и военнопленных произвели по указаниям германского правительства и верховного командования: рейхскомиссар

Украины Эрих Кох, заместитель рейхскомиссара фон Вехельштадт, главнокомандующий армейской группой "ВГ" генерал-фельдмаршал фон Манштейн, генерал авиации Китцингер, генерал-лейтенант войск СС Бтнер, генерал-комиссар генеральной области Киева Магунья, руководитель СС и полицейфюрер Гальтерман, генерал полиции порядка Шеер, оберштурмбаннфюрер Эрлингер, СА бригаден-фюрер Квиттрау, коменданты города Киева — генерал-майор Эбергардт и генерал-майор фон Ремер, генерал-майор Виров, начальник бригады СС генерал-майор Лернер, СС штандартенфюрер Нордман, СС оберфюрер Гофман, генерал полиции Прюцман, СС оберштурмбаннфюрер Шпанель, командующий фойсками СС на юге России и на Украине генерал-майор Трсенфельд, начальник военно-воздушных сил Киевского гарнизона полковник Альтерман, руководитель оборонного участка "С" полковник фон Вессель, командир 304 полицейского батальона майор Бекерт, коменданты гарнизона в Даркице капитан Прицковский и обер-лейтенант Кваст, СС штурмбаннфюрер Гумперт, штурмбаннфюрер Раломский, его помощник Ридер, штатткомиссар Рогауш, начальник бюро набора, доктор Яницкий, руководитель киевского бюро гитлеровской молодежи Брейер, штатткомиссар Берндт, шеф управления архивами, библиотеки и музеями при рейхскомиссарате Украины доктор Винтер, его заместитель доктор Бенцинг, начальник исторического музея Штамфусе, врач военного лазарета Вольм, сотрудники штаба Розенберга доктор Розкамф, сотрудник архивного управления доктор Ласке, старший лейтенант

частей СС Шмиц, военнослужащий частей СС, доктор Паульсен, руководитель здравоохранения при генерал-комиссарате, доктор Гроссманн, офицер СС топайде, сотрудники жандармерии Йоганн Мэркель, Фохт и Рэвер, интендант Вржкнер, шеф клейнкунсттеатра Телин, шеф фронтального театра Векерс.

Все они должны понести суровую ответственность за чудовищные злодеяния, совершенные перед советским народом.

29 февраля 1944 г.

З протоколу допиту колишнього в'язня Сирецького концтабору Давидова Володимира Юрійовича про масові спалювання трупів у Бабиному Яру, 9 листопада 1943 р., м. Київ. З фондів ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 233, арк. 28

21

13

К о п и я

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Гор. Киев, 9 ноября. Я, начальник отделения НКГБ УССР - майор государственной безопасности ЛАВРЕНКО, допросил в качестве свидетеля ДАВИДОВА Владимира Юрьевича -

1915 года рождения, уроженца г. Киева, по национальности еврея, гр-на СССР, по социальному происхождению из семьи служащего, б/п., образование среднее, женатого, не судимого, в Красной Армии служил с 25 июня по 23 сентября 1941 г. В марте м-ца был арестован гестапо и содержался в Сирецком концентрационном лагере, откуда 29 сентября бежал. До оккупации работал начальником отделения труда Волгостроя ГУЛАГа, проживает в г. Киеве, ул. Тургеневская № 47, кв. 12.

Об уголовной ответственности по ст. 89 УК УССР, за дачу ложных показаний предупрежден.

ВОПРОС: О чем Вы хотели заявить органам НКГБ УССР?

ОТВЕТ: Мне известно о расправе немцев над еврейским населением г. Киева и об этом я хочу рассказать.

ВОПРОС: Расскажите, что Вам известно о зверствах, совершенных немецко-фашистскими оккупантами?

ОТВЕТ: В средних числах марта м-ца 1943 г. я был на улице задержан и меня доставили в управление полиции по ул. Короленко д. №-15.

Когда меня привели на ул. Короленко №-15, меня начали избивать, выбили мне зуб. Следователь, который меня допрашивал, меня не избивал, а сказал, что если окажется, что я не виноват, то меня выпустят.

Отвели меня в камеру, где сидело человек 40. Там были, в основном, уголовники, бездокументники, другие, как подозрительные в партизанской деятельности, некоторые, как работники НКВД.

Давидов

/на обор./

Он заставлял этих людей снимать брюки, был там прист такой стул высокого размера, там ставилось два человека - бригад и каждый из них плеткой отсчитывал количество ударов, назначенный РАДОМСКИМ, или его заместителем.

Бывали случаи, когда сами бригадиры, а иногда и немцы, сами добивали тех людей, которые, по мнению РАДОМСКОГО, плохо работали. Это в большей части случалось с евреями. Они заставляли заключенных евреев взлезать на дерево, затем его подпиливали, дерево рушилось и люди убивались на смерть, или калечи

Бывали случаи, когда многие пытались удрать из лагеря. Многие заключенные работали в городе, им было легче удрать.

Когда бывали случаи бегства, то после этого РАДОМСКИЙ собирал всех заключенных, проходил по строю, отбирал человек 25, выводил их из строя и перед нами на глазах они расстреливались.

Бывали случаи, когда расстреливались люди за то, что они сорвали яблоко или помидор. Таких случаев было 3-4.

Во избежание болезней со стороны заключенных, была создана отдельная специальная землянка, куда забирали этих больных. Никакой помощи им не оказывали, а просто перед всеми на глазах этих больных расстреливали и этим самым запугивали заключенных, чтобы они не болели.

За все время моего пребывания в лагере был один случай, когда никого из нас не наказали за побег пяти шоферов, которые чинили машину и когда она была вполне готова, они сели в машину ее испытывать и через центральные ворота уехали.

Недалеко от нашего лагеря, в 100 метрах/примерно/ находился "Бабий Яр", в котором в 1941 году были произведены массовые расстрелы евреев и расстрел командиров Красной Армии. А уже в последнее время периодически из гестапо привозились туда различные люди, которые также там расстреливались.

Находясь недалеко от "Бабьего Яра", мы очень часто видели, когда подезжала машина "Черный ворон", в основном, машина всегда приезжала в субботу, а в последнее время и во вторник.

Из этой машины выводили голых людей, также слышны были выстрелы. Вместе с машиной "Черный ворон" приезжала и легковая машина. Расстрелы людей производили "фольксдойчи".

Мне известно, что расстрелом людей занимался "фольксдойтч" из тех причин, что они приходили к нам в лагерь за лопатами.

Шофером на машине "Черный ворон" был офицер "СС", который носил два кубика, он работал на этой машине на протяжении двух лет.

Давид

Таким образом, всем заключенным стало известно, что в "Бабьем Яру" производились расстрелы.

18 августа, во время утренней проверки, из нас, заключенных, отобрали 100 человек, в число которых попал и я.

В основном, были отобраны евреи, которые подзрелись в партийной принадлежности и ни в чем неповинные старики.

Когда отсчитали 100 человек, то нас всех принял конвой "СС" и повели нас в "Бабий Яр".

Мы все считали, что нас ведут на расстрел в "Бабий Яр", но когда мы прибыли туда, то часа через полтора нас всех назначили по группам по 5 человек и стали уводить куда-то.

Когда дошла уже до меня очередь, то я увидел, что все мои товарищи, которые были уведены, не расстреляны, а все они сидят закованы в кандалы.

Таким образом, нас всех заковали, т.е. все 100 человек, в том числе и меня и поместили нас в т.н. землянки.

Вся охрана "Бабьего Яра" состояла, исключительно, из младших и средних офицеров "СС".

Впоследствии мы узнали, что то мероприятие, которое будет проводиться, держится в строжайшей тайне, никому из граждан, на протяжении километра, нельзя было подходить к "Бабьему Яру", затем там были маскировочные щиты. Также из разговоров немцев мне стало известно, что по приказу Гитлера эта работа должна была быть засекречена и никто, кроме вышеуказанных людей, об этом не должен знать.

Вначале мы не знали, какую именно работу мы будем делать, но по ходу раскопок, которые мы начали производить, мы поняли, что будут откапываться трупы, расстрелянные в 1941 году.

Через несколько дней, в процессе раскопок, в то время мы уже были закованы, перед нашими глазами мы увидели жуткую картину, мы увидели, а также услышали вонь разложившихся трупов.

Нас заставляли работать очень быстро, даже не давали разогнуться.

Трупов в этом яру были десятки тысяч, было около 2-х больших яров, где было, примерно, около 50.000 трупов евреев, затем на "Бабьем Яру", на протяжении полукилометра, была яма расстрелянных, вернее, противотанковый ров, там были убитые командиры Красной Армии, вернее - комсостав. Можно было это видеть по знакам различия, шпалам.

Давид

/на обор./



ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

УКАЗ

от 19 апреля 1943 года

О мерах наказания для немецко-фашистских злодеев, виновных в убийствах и истязаниях советского гражданского населения и пленных красноармейцев, для шпионов, изменников родины из числа советских граждан и для их пособников¹⁸

В освобожденных Красной Армией от немецко-фашистских захватчиков городах и селах обнаружено множество фактов неслыханных зверств и чудовищных насилий, учиненных немецкими, итальянскими, румынскими, венгерскими, финскими фашистскими извергами, гитлеровскими агентами, а также шпионами и изменниками родины из числа советских граждан над мирным советским населением и пленными красноармейцами. Многие десятки тысяч ни в чем неповинных женщин, детей и стариков, а также пленных красноармейцев зверски замучены, повешены, расстреляны, заживо сожжены по приказам командиров воинских частей и частей жандармского корпуса гитлеровской армии, начальников гестапо, бургомистров и военных комендантов городов и сел, начальников лагерей для военнопленных и других представителей фашистских властей.

Между тем, ко всем этим преступникам, виновным в совершении кровавых расправ над мирным советским населением и пленными красноармейцами, и к их пособникам из местного населения применяется в настоящее время мера возмездия, явно не соответствующая содеянным ими злодеяниям.

Имея в виду, что расправы и насилия над беззащитными советскими гражданами и пленными красноармейцами и измена родине являются самыми позорными и тяжкими преступлениями, самыми гнусными злодеяниями, Президиум Верховного Совета СССР постановляет:

1. Установить, что немецкие, итальянские, румынские, венгерские, финские фашистские злодеи, уличенные в совершении убийств и истязаний гражданского населения и пленных красноармейцев, а также шпионы и

¹⁸ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikisource.org/wiki> (відвідано 15. 10. 2020).

изменники родины из числа советских граждан караются смертной казнью через повешение.

2. Пособники из местного населения, уличенные в оказании содействия злодеям в совершении расправ и насилий над гражданским населением и пленными красноармейцами, караются ссылкой в каторжные работы на срок от 15 до 20 лет.

3. Рассмотрение дел о фашистских злодеях, виновных в расправах и насилиях над мирным советским населением и пленными красноармейцами, а также о шпионах, изменниках родины из числа советских граждан и о их пособниках из местного населения возложить на военно-полевые суды, образуемые при дивизиях действующей армии в составе: председателя военного трибунала дивизии (председатель суда), начальника особого отдела дивизии и заместителя командира дивизии по политической части (члены суда), с участием прокурора дивизии.

4. Приговоры военно-полевых судов при дивизиях утверждать командиру дивизии и приводить в исполнение немедленно.

5. Приведение в исполнение приговоров военно-полевых судов при дивизиях - повешение осужденных к смертной казни - производить публично, при народе, а тела повешенных оставлять на виселице в течение нескольких дней, чтобы все знали, как караются и какое возмездие постигнет всякого, кто совершает насилие и расправу над гражданским населением и кто предаёт свою родину.

Председатель Президиума
Верховного Совета СССР
М. КАЛИНИН

Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР
А. ГОРКИН